

Національна бібліотека Франції (далі – НБФ) одержала нинішню назву відповідно до декрету уряду від 3 січня 1994 р.¹ Вона є центром національної бібліотечної мережі та бібліографії, має статус публічної установи. НБФ позиціонує себе серед найбільш відомих бібліотек світу як за кількісними показниками, так і за цінністю своїх унікальних фондів.

Основними завданнями бібліотеки є збирання, архівування та збереження фондів національного надбання з усіх галузей знання, головним чином, франкомовні видання, або ті, що стосуються історії та цивілізації Франції (Gallica). Крім того, вона покликана забезпечувати доступ до більшості своїх колекцій, відповідно до чинних положень законодавства про інтелектуальну власність.

Національна книгозбірня країни опікується комплектуванням фондів як шляхом одержання обов'язкового примірника документів (далі – ОП), так і за рахунок інших джерел – закупівлі, передплати періодичних видань, книгообміну, дарунків та ін. До її функцій належать збереження колекцій і забезпечення читачам доступу до них, ведення системи каталогів та інформаційно-довідкове обслуговування користувачів, співробітництво з іншими установами на національному та міжнародному рівнях, участь у дослідницьких програмах у ранзі наукової установи тощо.

У колекціях НБФ налічується понад 30 млн одиниць зберігання, у т. ч. понад 14 млн книг та інших друкованих матеріалів, 360 тис. назв періодичних видань, 250 тис. рукописів, 12 тис. інкунабулів, 530 тис. монет і медалей, понад 800 тис. карт і планів, 900 тис. аудіовізуальних матеріалів тощо, що демонструє різноманітність і багатство спадщини, яку вона зберігає.

Фонди бібліотеки розміщені у восьми бібліотечних комплексах Парижа та його передмість, у т. ч. у сформованому до 1750 р. всесвітньо відомому ансамблі по вул. Рішельє, де зберігається Королівська бібліотека. У 1994 р. на лівому березі Сени було побудовано новий бібліотечний комплекс, який одержав ім'я Ф. Міттерана.

До складу НБФ також входять:

1. Бібліотека Арсеналу, основу якої становить унікальне зібрання літератора-бібліофіла і колекціонера маркіза де Польми (перші відомості про нього зустрічаються у 1754 р.), там зберігається колекція графа д'Артуа

¹ У 1993 р. відбулося об'єднання Національної бібліотеки в Парижі з Бібліотекою Франції в одну установу.

(король Карл X), а також зібрання, конфісковані у монастирів, приватних осіб та емігрантів під час Великої французької революції 1789–1794 рр.

2. Відділ театрального мистецтва, де зберігається унікальне зібрання відомого колекціонера-бібліофіла О. Ронделя, яке він подарував бібліотеці в 1920 р.

3. Будинок-музей актора і режисера Ж. Валері в Авіньйоні – нині регіональний центр документації та просвітницької роботи.

4. Бібліотека-музей Опери, створена при Королівській музичній академії (заснована у 1669 р.) розміщується в приміщенні Оперного театру, доступна читачам з 1878 р. Крім того, багато залів для проведення конференцій, виставок, демонстрації фільмів, прослуховування звукозаписів. До структури бібліотеки входять також численні майстерні об'єднані у п'ять центрів консервації та реставрації.

<...> Починаючи з 80-х років ХХ ст. НБФ велику увагу приділяє автоматизації бібліотечних процесів. Завдяки участі установи в підготовці «Бібліографії Франції» (*Bibliographie de la France*) у 1975 р. вдалося автоматизувати її розділ «Офіційна частина. Книги». Тепер з'явилася можливість забезпечувати безкоштовно друкованими картками 140 бібліотек і служб мережі. У 1981 р. завершилася підготовка «Генерального каталогу друкованих книг Національної бібліотеки». Усього вийшов 231 том. До речі, всі вони представлені у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ).

У наступні роки поточна каталогізація забезпечувалася за допомогою трьох інформатизованих бібліографічних баз:

1. BN–OPALE (*Bibliothèque nationale–Organisation pour l'accès au livre et a l'écriture*) існувала з грудня 1987 р. по лютий 2002 р. Була надана в користування читачам у лютому 1988 р. Виконувала функції каталогізації та управління каталогами книг і періодичних видань, картотеками авторитетних даних, бібліографічного пошуку; замовлення та пропозиції нових надходжень, редагування *Bibliographie de la France*. Додаток № 1. Серіальні видання тощо.

2. BN–OPALINE існувала протягом 1987–2007 рр. Використовувалася головним чином у спеціалізованих відділах НБФ, доступна в читальних залах і мережі. Вона акумулювала понад 1 млн 200 тис. записів мап, планів, естампів, фотографій, аудіовізуальних матеріалів, музичних друкованих видань тощо.

3. GEAC-Libre accès (вільний доступ) існувала майже 10 років (1992–2002 рр.). Завдяки їй було створено каталог колекцій у читальних залах бібліотечного комплексу ім. Ф. Міттерана та відцифрованих колекцій.

З 2002 р. бази BN–OPALE і GEAC-Libre accès об'єднали, а дані бази BN–OPALINE поступово інтегрувалися у генеральний алфавітний каталог НБФ, який до 2008 р. мав назву BN–OPALINE PLUS.

З 1991 р. активно реалізується амбіційний проект щодо ретроспективної конверсії традиційних каталогів: друкованих видань від початку книгодрукування і до 1969 р., звуконосіїв та аудіовізуальних матеріалів, спеціалізованих колекцій (мапи та плани, естампи і фотографії, документи сценічного мистецтва).

Генеральний каталог НБФ (далі – ГК) (Le catalogue général de la BNF) існує з 1998 р. Він є генеральним мультимедійним каталогом. Станом на 31 березня 2012 р. ГК містив 11 559 635 бібліографічних записів, у т. ч. 8 396 666 записів друкованих документів, 1 115 973 аудіовізуальних матеріалів, 690 919 друкованих періодичних видань, 535 889 іконографічних і 323 686 картографічних документів тощо. У ньому відображені описи всіх колекцій, які є в книгосховищах або у вільному доступі бібліотечного комплексу ім. Ф. Міттерана і частково всіх інших книгозбірень НБФ.

ГК включає також 4,7 млн авторитетних записів, які гарантують більш цілеспрямований доступ (автора, назви і галузі знання) до бібліографічних записів. Крім того, каталог пропонує документальні специфічні записи, зокрема спектаклів (театральних п'єс, фільмів, музичних комедій тощо), які дають змогу знайти доступ до відповідних документів.

До ГК інтегруються також записи нелатинськими літерами, але, на жаль, лише у формі транслітерації.

...Фонди НБФ поповнюються з різних джерел надходження – обов'язкові примірники, закупівлі, дари. Першорядне місце серед них належить обов'язковому примірнику документів. Цей процес був урегульований ще у 1537 р. королем Франциском I у так званому «Указі Монпельє». Тут Франція значно випередила інші країни. У Швеції закон про ОП був прийнятий лише у XVIII ст., Великій Британії – XIX ст., а в інших країнах такі законодавчі акти набули чинності лише у XX ст.

На сьогодні поповнення фондів НБФ за рахунок ОП регулюється Законом уряду від 1 січня 1994 р. з доповненнями у 1995, 1996 та 2006 р. Цей законодавчий акт ґрунтується на двох фундаментальних принципах: обов'язковість і вичерпна повнота, які сприяють формуванню національного книжкового надбання та здійсненню контролю за видавничою продукцією. Звичайно, пріоритетність цих принципів змінювалася залежно від політики держави також змінювалися види документів, на які поширювалася дія цього закону.

Національна бібліотека Франції спочатку як королівська, а потім як імператорська, завжди мала привілеї щодо одержання та збереження ОП. Надходження з цього джерела з року в рік зростали: у 1780 р. надійшло 390 пр., у 1880 – 12 тис. 444, а на початку 80 років ХХ ст. масив документів становив приблизно 40 тис. книг і брошур, 20 тис. офіційних видань, 1,5 млн пр. періодики, 1 тис. 700 мап і планів, 23 тис. естампів і фотографій, 500 медалей, 2 тис. 900 музичних матеріалів, 14 тис. звукозаписів, 1,5 тис. відеозаписів, 1,5 тис. кінофільмів. У 2011 р. НБФ одержала за цим джерелом 70 тис. 10 книг, 319 тис. 203 пр. періодичних видань, 26 тис. 156 аудіовізуальних документів і т. д.

Книгозбірня одержує обов'язковий примірник усіх видів друкованої продукції, як правило, у двох примірниках, за винятком малотиражних видань (менше 300 пр.), які надходять в одному примірнику. Один примірник друкованого видання передається до відповідного відділу НБФ (з спеціалізацією), а другий – перерозподіляється між 66 бібліотеками національної мережі. Наприклад, у 2011 р. бібліотекам було передано 15 тис. 359 книг і 1 тис. 958 назв журналів.

Читальні зали книгозбірні можуть одночасно прийняти 3 тис. 766 відвідувачів (щоденно установа у середньому обслуговує 3 тис. 250 відвідувачів). Найбільшими є два читальні зали новоствореного бібліотечного комплексу ім. Ф. Міттерана. Вони розташовані у верхній та нижній частинах саду цього комплексу. У читальному залі «верхнього саду» одночасно може працювати 1642 читачі, а в читальному залі «нижнього саду» (розрахованому на науковців) – 1672.

Інші читальні зали НБФ – по вул. Рішельє та Лувуа, Арсеналу та Опері розраховані лише на 35 робочих місця. На сайті бібліотеки у 2011 р. було зафіксовано 56 тис. 462 відвідування (щодня 898 тис. 482 стор.), у т. ч. до сайта Gallica 25 тис. 524 щодня (424 тис. 842 стор.).

Національна бібліотека Франції активно співпрацює з іншими книгозбірнями, у т. ч. зарубіжними. Поглиблені партнерські відносини налагоджено передусім з бібліотеками франкомовних країн. На національному рівні вона є центром мережі французьких бібліотек, так званих «асоційованих бібліотек», до яких входять 187 книгозбірень. Їх можна розділити на дві групи:

- бібліотеки, яким НБФ перерозподіляє ОП;
- бібліотеки, які контактують із НБФ з усіх найважливіших питань бібліотечної справи (національна програма відцифрування фондів, розроблення нових баз даних, ретроспективна конверсія, оцінка старих фондів тощо).

Для проведення роботи з мережею національних бібліотек НБФ одержує додатково дотації від Міністерства освіти і комунікацій.

Здійснюється також співробітництво на базі створення і ведення Колективного каталогу Франції (Catalogue collectif de France. CCFr.), на основі опису колекцій, введення їх до мережі каталогів та до сайтів Gallica. Ведення цього каталогу дає змогу користуватися Генеральним алфавітним каталогом НБФ, колективним каталогом французьких університетських бібліотек (SUDOC) та іншими каталогами. У 2011 р. до CCFr. було 561 тис. 394 звертання, а наприкінці 2012 р. ця цифра сягнула 26 млн записів.

НБФ бере участь у понад 50 європейських проектах. Найбільш відомий серед них Europeana (електронна Європейська бібліотека), започаткований ЄС ще у листопаді 2008 р., розроблений CENL (Конференція європейських національних бібліотек)².

У 2011 р. в Europeana брали участь 1,5 тис. бібліотек, музеїв, науково-дослідних центрів, у т. ч. 27 національних бібліотек країн Європи. Її фонди налічують уже понад 15 млн відцифрованих одиниць зберігання.

Національна бібліотека Франції бере участь і в інших європейських проектах, зокрема у тих, які опікуються створенням відцифрованого репертуару спеціалізованої тематики, а також проводять цілеспрямовану політику щодо відбору документів для Europeana, а саме:

- VHL Europe (Biodiversity Heritage Literature) – травень 2009 р. – квітень 2012 р. Мета цього проекту – створення електронної бібліотеки на основі біорізноманітності і поповнення баз даних з урахуванням біологічних видів для підвищення наукової пропозиції Europeana. НБФ бере в цьому процесі участь як постачальник матеріалу: станом на 2011 р. внесок бібліотеки вже становить понад 938 тис. сторінок;

- Europeana Regia (Королівська Europeana) – січень 2010 р. – травень 2012 р. – проект розроблений для утворення віртуальної бібліотеки королівських рукописів як середньовічних, так і часів Відродження. НБФ спільно з 15 французькими бібліотеками здійснювала роботу щодо специфікації та інтеграції метаданих, управління відцифруванням. У 2011 р. з запланованих 874 рукописів було опрацьовано 584;

- Europeana Collections 1914–1918 (травень 2011 р. – квітень 2014 р.) – координується Державною бібліотекою у Берліні. Його мета – створення відцифрованого тематичного корпусу видань щодо Першої світової війни.

² CENL була утворена за ініціативою національних бібліотек держав ЄС і Ватикану для підвищення ролі і значення національних бібліотек. CENL сприяє подальшому розвитку Інформаційної служби європейських бібліотек т. зв. The European Library. TEL і разом з нею бере участь у проекті.

Цей проект і відібрані матеріали були презентовані різними французькими бібліотеками в рамках національного дня інформації та обміну під назвою «Відцифрувати національне надбання у зв'язку зі століттям Першої світової війни», організованого за підтримки Національної та університетської бібліотеки в Страсбурзі 16 грудня 2011 р.

У рамках багатостороннього співробітництва НБФ бере участь у Франкомовній інформатизованій мережі (RFN – Réseau francophone numérique), зокрема в її Генеральній асамблеї 1 листопада 2011 р., яка визначила критерії та можливості відбору матеріалу для відцифрування.

Бібліотека вже тривалий час співпрацює з IFLA (Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та організацій). У серпні 2011 р. 15 представників французьких бібліотек брали участь у щорічному конгресі в Пуерто-Рико, на якому дискутувалася тема «Бібліотеки за межами бібліотек: інтеграція, інновація та інформація для всіх». З 1992 р. вона долучається до реалізації програми IFLA Preservation and Conservation (PAC), головною метою якої є довготривале збереження бібліотечних і архівних документів на всіх видах носіїв. У рамках цієї програми виходить журнал International Preservation News, систематично проводяться обміни досвідом роботи в цій галузі (у 2011 р. НБФ відвідали 30 реставраторів лише з Москви). Тут також організовуються постійні стажування фахівців з питань реставрації та збереження рукописів.

Одним з головних векторів діяльності НБФ щодо забезпечення доступу до власних фондів є започаткована в жовтні 1997 р. цифрова бібліотека Gallica, яка включена до найважливіших програм відцифрування. Матеріалів про цю унікальну бібліотеку достатньо, тому зупинимося лише на деяких основних моментах цієї програми.

Спочатку на її сервері налічувалося 2 тис. 500 книг, відцифрованих у формі зображень, а також 250 книг – у текстовій формі (з бази Frantext) Національного інституту французької мови. Книги були систематизовані за галузями знань у хронологічному порядку і з врахуванням їх інформаційної цінності. Нині це енциклопедична, раціонально укомплектована бібліотека. Вона надає безкоштовний доступ до всіх типів носіїв інформації: друкованих (монографії, журнали і преса) у формі зображень і у текстовому варіанті, рукописів, звукозаписів, іконографічних документів, мап і планів.

За своїми новітніми технологіями, постійним поповненням документів, зв'язками з бібліотеками-партнерами Gallica є однією з найбільш відцифрованих бібліотек, які доступні в Інтернеті.

У проекті Gallica, поряд із НБФ, беруть участь книгозбірні її мережі, а також інші французькі бібліотеки, музеї, архіви тощо. Ресурс Gallica включає

франкомовні документи з усіх галузей знання, різних хронологічних періодів. Хоча перевага надається документам XIX ст. До Gallica включаються також твори найвідоміших іноземних класиків мовою оригіналу або у перекладі на французьку мову.

<...> Національною бібліотекою Франції накопичено великий досвід проведення книгообміну. Перший документ, у якому повідомляється про обмін книгами між бібліотеками Франції, датований ще 1694 р. Відділ міжнародного книгообміну (ВМК) Національної бібліотеки – один з найстаріших у Європі. Він був створений при Міністерстві освіти у 1877 р.

У 1935 р. відповідальність за організацію ВМК було покладено на Національну бібліотеку. Його навіть ввели до книгозбірні, однак функціонально він був як і раніше підпорядкований Департаменту нових надходжень Міністерства освіти.

Лише після Другої світової війни тодішній генеральний адміністратор Національної бібліотеки Ж. Кен, маючи особливі повноваження, перетворив його у самостійний підрозділ, наділивши його функціями центру книгообміну французьких бібліотек. Його фахівці брали участь у розробленні нової конвенції з міжнародного книгообміну, яку ухвалила Генеральна конференція ООН з питань освіти, науки і культури на своїй X сесії, а також входили до складу відповідних комісій IFLA, ЮНЕСКО та ін.

Книгообмінні зв'язки НБУВ з науковими установами та бібліотеками Франції були започатковані ще у 20-х роках XX ст. Вони мають свою історію, свої традиції. Увесь період книгообмінних контактів із французькими партнерами умовно можна поділити на такі хронологічні періоди: 1923–1940 рр.; 1941–1955 рр.; 1956–1990 рр.; 1991 – дотепер.

На першому етапі книгообмінні контакти вдалося встановити з Національною бібліотекою Франції; Інститутом слов'язознавства у Парижі; Національною та університетською бібліотекою у Страсбурзі; численними університетами; редакціями журналів; науковими товариствами, у т. ч. Асоціацією науково-промислової документації, Національним товариством з природничих і математичних наук, Французькою асоціацією сприяння прогресу науки.

Кількість французьких партнерів із МКО наприкінці 1940 р. досягла 140 організацій. Таке зростання пояснюється тим, що серед наших партнерів були зарубіжні установи, яким академічні інститути надсилали свої журнали через посередництво НБУВ.

Упродовж 1941–1945 рр. бібліотека безпосередніх книгообмінних контактів з Францією, як і з іншими зарубіжними країнами, не підтримувала. МКО здійснювався через посередництво Державної бібліотеки СРСР ім. В. І.

Леніна в Москві, Бібліотеки Академії наук СРСР у Ленінграді, частково Всесоюзного товариства культурних зв'язків з закордоном, а передплатою за валютні асигнування займалися В/О «Міжнародна книга» та Книжковий відділ Академії наук СРСР.

Третій період розпочинається з 1956 р., коли НБУВ одержала право безпосереднього книгообміну зі всіма науковими установами і бібліотеками світу. Розквіт книгообмінних зв'язків із Францією припадає на 1960–1980 рр. минулого століття. У цей час встановлюється книгообмін з численними французькими організаціями, серед них Інститут Франції (Французька академія наук), Національний центр наукових досліджень, Центр ядерних досліджень у Сакле. Вони надсилали до бібліотеки свої видання в кількох примірниках, а також комплекти журналів за минулі роки. Налагоджувалися контакти з бібліотеками, обмін з якими проводився ще з довоєнних часів (Національна бібліотека Франції, Інститут слов'янознавства, Бібліотека Сорбонни і т. д). Також вдалося встановити обмін з окремими вченими країни, які у свою чергу впливали на розширення книгообмінних зв'язків з тими установами, де вони працювали.

...Останнє десятиріччя ХХ ст. виявилось досить складним для проведення МКО. Насамперед, далися взнаки суспільно-політичні події як в Україні, так і в усьому світі, зокрема розпад СРСР, проголошення незалежності України, нові засади економічних відносин і пов'язана з цим реорганізація всієї системи фінансування. У першому десятиріччі ХХІ ст. кількісні показники книгообміну з Францією продовжували погіршуватися. Цю тенденцію посилювало невпинне зростання цін на міжнародному книжковому ринку, перехід вітчизняних книговидавців на договірні ціни, зменшення обсягів друкованої продукції НАН України тощо. Але на зменшення кількості партнерів і надходжень літератури вплинула і така обставина: багато журналів почали виходити в електронному вигляді.

Однією з причин спаду обсягів книгообміну з науковими установами і бібліотеками Франції є недостатнє фінансування регулярних поштових відправлень, що породжує численні скарги наших партнерів. На жаль, не всі організації-партнери витримали випробування часом. Станом на 1 січня 2013 р. у НБУВ залишилося 36 французьких організацій, серед них – дві національні бібліотеки, три академії наук, 13 наукових товариств, 10 наукових інститутів, чотири університети, три редакції журналів, один національний музей природничої історії.

Найактивнішим партнером НБУВ із книгообміну у Франції була і залишається Національна бібліотека Франції. Книгообмінні відносини з цією установою завжди були доброзичливими, незважаючи на різні негаразди.

НБФ зацікавлена в одержанні від НБУВ літератури гуманітарного профілю. Французькі колеги виявляють підвищений інтерес до літературних творів українських авторів. Упродовж 1997–2000 рр. на адресу НБФ були надіслані всі опубліковані томи літературної серії «Бібліотека української літератури у 80 томах», зокрема це твори Лесі Українки, І. Нечуя-Левицького, Г. Сковороди, С. Руданського, М. Коцюбинського, О. Довженка, О. Вишні, Ю. Яновського, Б. Антоненка-Давидовича та багатьох ін.

Крім того, до НБФ регулярно надсилалися списки-пропозиції книг з обмінного фонду, які користуються за кордоном великим попитом. З 1997 по 2000 р. до французької книгозбірні надіслано 335 книг (одержано 338). Серед одержаних видань слід особливо відзначити 231 том фундаментального видання «Каталог друкованих книг Національної бібліотеки» (*Catalog général des livres imprimés de la Bibliothèque nationale*), «Каталог інкунабулів Національної бібліотеки» (*Catalogue des incunables. CIBN*) у двох томах (сім випусків). Від НБФ ми регулярно отримували книги з усіх галузей знання за нашими замовленнями, а також ті видання, що відбиралися із запропонованих списків.

Стосовно ж обміну журналами, то їх репертуар з року в рік поступово зменшувався з обох сторін (унаслідок обмеженого фінансування). На 2013 р. НБФ передплатила для нашої бібліотеки такі журнали: *Economie et politique*, *Livres de France*, *Art et décoration*, *Population*, *Revue francophone de gériatrie et de gérontologie*, *Chroniques de la Bibliothèque nationale de France*, які, до речі, регулярно надходять.

З боку НБУВ до Національної бібліотеки Франції, відповідно до існуючої домовленості, повинні надсилатися у 2013 р. журнали «Вісник Національної академії наук України», «Бібліотечний вісник», «Народна творчість та етнографія», «Українська мова», «Філософська думка», «Економика України». На жаль, їх відправлення до цього часу затримується. Бібліотека не має змоги передплатити для НБФ навіть ті журнали, які вона отримувала від неї раніше: «Київ», «Нові видання України», «Право України», «Народне мистецтво», «Пам'ять століть». Незважаючи на всі ці негаразди, українська сторона не втрачає оптимізму і сподівається на стабілізацію в найближчий час книгообміну з Національною бібліотекою Франції. Адже вона, як бачимо, є однією з найвідоміших установ світу як за кількістю, так і унікальністю фондів. Її багатогранна діяльність щодо поповнення, збереження духовних надбань французького народу, досвіду впровадження у бібліотечну практику нових технологій, наукова, видавнича та культурно-просвітницька діяльність становлять великий інтерес. Національна бібліотека Франції бере участь у численних національних і

міжнародних проектах, зокрема Gallica та Europeana. Про високий авторитет цієї книгозбірні говорить той факт, що її президент Б. Расен у 2011 р. був обраний президентом CENL, а згодом – президентом електронної бібліотеки Europeana (*Малолєтова Н. Національна бібліотека Франції: основні напрями діяльності // Бібліотечний вісник. – 2013. – № 5. – С. 20–21, 23–27*).